

УДК 811.111:81'42

ЗАСОБИ ВІДТВОРЕННЯ СЕМАНТИКИ ЗАПЕРЕЧЕННЯ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Швайко Д. С.

У статті розглядається поняття семантики заперечення, здійснена спроба осягнути засоби виокремлення семантики та функцій заперечення у дискурсі через звернення до понять традиційної логіки та аналіз їх відображень у лінгвістиці на основі теоретичних положень наукових праць Т. Гівона, Л. Даунінг та ін. у напрямку дискурсивно-прагматичного підходу до вивчення синтаксису.

Ключові слова: заперечення, судження, контекст, ілокутивна мета, дискурс, заперечне висловлення, синтаксична конструкція.

В статье рассматривается понятие семантики отрицания, осуществлена попытка постичь средства выделения семантики и функций отрицания в дискурсе через обращение к понятиям традиционной логики и анализ их отражений в лингвистике на основе теоретических положений научных трудов Т. Гивон, Л. Даунинг и др. в направлении дискурсивно-прагматического подхода к изучению синтаксиса.

Ключевые слова: отрицание, суждение, контекст, илокутивная цель, дискурс, отрицательное высказывание, синтаксическая конструкция.

The article considers the notion of negation semantics, the attempt is made to grasp the means of singling out the meaning and functions of the negation in discourse applying to notions of traditional logic and analysis of their representation in the linguistics based on the theoretical claims in the scientific papers of T. Givon, L. Downing and others in the field of discourse-pragmatic approach to syntax study.

Key words: negation, proposition, context, illocutionary force, discourse, negative utterance, syntactic construction.

Заперечення та визначення його статусу у різних науках залишається проблемним та до нашого часу невизначеним питанням, що привертає увагу філософів, логіків, психологів та лінгвістів. Дана стаття має за мету окреслити декілька підходів до трактування заперечення у царині традиційної логіки та семантики, показати необ'єктивність застосування загальноприйнятих методик для розуміння та виокремлення значення та функції заперечення у дискурсі.

Актуальність дослідження обумовлена універсальним характером категорії заперечення, недостатньою вивченістю прояву заперечного значення на рівні мови. Категорія заперечення в мові характеризується розгорнутою, складною системою засобів вираження й неоднорідністю семантики, що продовжує привертати увагу дослідників, незважаючи на багатолітню традицію вивчення (Е. Кліма, Е. Шендельс, Е. Падучева, А. Бахарев, В. Бондаренко, Л. Бархударов, Д. Штелінг, В. Комісаров, Г. Левітова та багато інших). Проте до цих пір в науковій літературі немає єдності думок відносно категоріальної приналежності заперечення. Воно визначається як логіко-граматична (В. Бондаренко), граматична (Е. Шендельс), синтаксична (Б. Мамедов, Е. Шендельс), понятійна (О. Есперсен) категорія. Більшість наукових праць, присвячених дослідженню семантики заперечення, стосується розгляду з позицій філософії та логіки тих синтаксичних конструкцій, в яких міститься заперечення. Спроби вивчати властивості заперечення у мовленні були здійснені вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема Захарчук І. О. (розглядає синхронну площину заперечення та описує парадигму вираження заперечення в англійській мові), Комарницька І. (вивчає основні засоби вираження заперечення в англійській мові), Москаленко С. М. (аналізує особливості вживання конструкцій із запереченням в англійській мові), Татаровська О. В. (критично вивчає традиції дослідження множинного заперечення в англійській мові), Діброва В. А. (встановлює прагматичні

характеристики висловлювань із запереченням у діловій англійській мові), Т. Гівон (вивчає поняття заперечення у якості пропозиційної модальності), Г. Тотті (наукові інтереси зосереджені на детальному комп'ютеризованому вивченні варіантів заперечення в англійському усному та письмовому мовленні), але кількість таких робіт є невеликою.

Заперечення – елемент значення речення, який вказує, що зв'язок, встановлений між компонентами речення, за думкою мовця, реально не існує або те, що відповідне стверджувальне речення заперечується мовцем як неправдиве. Переважно заперечення висловлюється в ситуації, коли відповідне ствердження було зроблене раніше або входить в загальне припущення мовця.

У відповідності до теорії Б. Рассела розрізняють зовнішнє, поширене або позначене заперечення – різновид заперечення, що акцентує семантику висловлювання на запереченні будь-яких припущень щодо достовірності судження, та внутрішнє, непоширене, непозначене заперечення. Семантичне втілення першого виду заперечення міститься у типових судженнях, котрі були встановлені у такій якості власне самим автором теорії та подаються у ролі узагальнених ілюстративних типів:

(а) *The King of France is bald.*

(б) *The King of France is not bald – because there is no king of France.*

Багато лінгвістів та філософів вважали висловлювання типу (а) “прогалиною” по відношенню до визначення істинності [2, с. 51]. Деякі дослідники, зокрема Р. Кемпсон та ін., відмічають, що у розгляді питання, вираженого абстрактним поняттям, легше послуговуватися реченням у контексті, тобто застосовувати прагматичний підхід. Талмі Гівон стверджує, що висловлювання на зразок *The king of France is not bald*, як у (б), зазвичай не вживається для об'єктивації заперечення серед носіїв мови у природньому мовленні, тому що це саме значення виражають інші, однозначні конструкції, наприклад, іменні групи підмета [3, с. 196-197]. За спостереженнями дослідників дієслівна група стає загальним типом актуалізації заперечення, яке “типово виключає підмет, а тому стосується дієслівної групи (присудка)” [3, с. 197; 6, с. 46]. Причини такого явища полягають у тому, що у людському спілкуванні конкретні підмети не вживаються задля ствердження про їхнє існування, колективне знання про їх дійсний характер є припустимим та загальноновизнаним.

У логіці заперечення має статус оператора, який утворює складносурядне речення із модусом істинності, що є протилежним до модусу істинності речення-джерела [1, с. 30]. Якщо у лінгвістичних термінах судження *It's raining* є істинним, тоді заперечувальне судження *It's not raining* є хибним. Дослідники наголошують на тому, що логіка не в змозі пояснити функціональні розбіжності заперечення у дискурсі, наприклад, виразити різницю між ствердженням заперечення та відхиленням, як запевнює вчений Lyons [4, с. 29].

Даунінг Л. також підкреслює, що заперечення у природній мові потребує більш розширеного аналізу, ніж той, що може запропонувати пропозиційна логіка. Дослідження заперечення у прагматиці та споріднених їй дисциплінах сприяло визнанню його таким елементом, який визначає появу характерних дискурсивно-прагматичних функцій, наприклад, спростування.

Висловлювання з негативною семою значення може належати до будь-якої функціональної або прагматичної класифікації так само, як стверджувальне, поки беруться до уваги їх різноманітні властивості. Наприклад, у наукових роботах дослідника Д. Вандервекена знаходимо класифікацію мовленнєвих актів, де аналізуються заперечні висловлювання. У якості прикладів до його категорій наводяться відповідні стверджувальні та заперечні висловлювання. Д. Вандервекен вводить класифікацію мовних актів із семантичним обґрунтуванням, яка охоплює 5 основних груп: асертиви (assertives), комісиви (commissives), директиви (directives), експресиви (expresives) та декларативи (declaratives). У наведеному переліку категорія асертивів заміщує репрезентативи (representatives) Дж. Серля. Слідом за Дж. Серлем Д. Вандервекен також вважає, що існують дієслова, які виконують більш ніж одну іллокутивну мету, та ті, що є відповідно омонімічними щодо двох форм [7, с. 168]. Заперечення є компонентом

іллокутивного акту, його семантика актуалізується дослідником засобами заперечного речення у наступних прикладах:

1. До групи асертивів, Д. Вандервекен включає такі заперечні акти: *negate, deny, correct, disclaim, disagree, dissent, and object*;
2. Серед комісивів: *reject, refuse, and renounce*;
3. У директивах: *forbid, prohibit, and interdict*;
4. Серед декларативів: *renounce, deny, and disapprove*;
5. З експреси вів: *disapprove* [7, с. 169-181].

Дана класифікація демонструє перевагу асертивів над іншими типами мовленнєвих актів, включно з категоріями, котрі найчастіше згадуються іншими лінгвістами, а саме: заперечне висловлення, спростування та зауваження. Вона також виявляє неоднозначність певних дієслів, таких як *deny* (спростовувати) and *disapprove* (засуджувати). Відмінності між дієсловами “заперечувати” та “спростовувати”, піднімають питання про те, чи є два іллокутивні акти варіантами однієї категорії, або складають окремі категорії. Незважаючи на те, що деякі дослідники, зокрема Р. Браун, Р. А. ван дер Сандт, Д. Вандервекен, вважають заперечне висловлення та спростування самостійними категоріями, в інших дослідженнях систематичною є тенденція до їх врахування у якості варіантів однієї прагматичної функції.

Особливо важливо відзначити, що заперечні висловлюваннями не обов'язково заперечують або руйнують іллокутивний акт, на відміну від точки зору Т. Гівона [3, с. 188]: “заперечення є мовленнєвим актом зіткнення, сумніву”. Вчені відмічають, що заперечення іноді має ввічливу заперечну конотацію [4, с. 56-57; 3, с. 195]: 1. *I really can't say ...* (ввічливе ухиляння); 2. *Wouldn't it be better if ...* (ввічлива порада).

До речі, незважаючи на те, що заперечні висловлювання зазвичай представляють відповідні іллокутивні акти, зокрема спростування та зауваження, це не означає, що всі ці іллокутивні акти виражаються лише за допомогою висловлень з виразною заперечною семою. Так, Г. Кларк зауважує, що іллокутивні функції узгодження та спростування можуть об'єктуватися як стверджувальними, так і заперечувальними реченнями [4, с. 57].

Більшість дослідників, серед яких Р. Квірк та його однодумці, погоджуються, що висловлювання з заперечною семантикою зазвичай вживаються для функціонування заперечних тверджень, проте, виокремлюють також інші функції, такі як запитування тактовних запитань, вираження вигуків або віддання наказів. Дослідники Даунінг та Локк у свою чергу відмічають наступні іллокутивні акти, які можуть виражатися конструкціями з заперечною семантикою: заперечне висловлення, питання (позначене заперечним висловленням із висхідною інтонацією), прохання, вигук, вказівка, обіцянка та ввічливе ухиляння. Переносне заперечення трапляється у вживанні конкретних дієслів на позначення ментальних процесів [4, с. 57]. Лінгвіст Хорн підкреслює розходження між логічною симетрією та функціональною асиметрією ствердження та заперечення, та відмічає, що зауваження та спростування – основні функції заперечних речень. Проте у дослідженнях Хорн не торкається функціональних аспектів конструкцій з семантикою заперечення у дискурсі, його приклади не є контекстуалізованими.

Дослідження семантики заперечення у синтаксичних конструкціях сучасного художнього дискурсу дозволило виокремити приклади з американської літератури, які зумовлюють потребу розширення теоретичної бази сприйняття заперечного значення. У творі Чарльза Бакстера “The Cousins” спостерігаємо спростування в іменній групі, а також прихована семантика заперечення була виявлена в іменній частині присудка наступного речення як спосіб віддзеркалення читацького сприйняття культурного компоненту значення фрагменту: *I was no longer an inhabitant of New York. I had become a family man and a tourist* [5, с. 225-232]. Особливе перенесення значення заперечення передає американська письменниця Дженіфер Еган: *She hates Mindy, but Mindy doesn't take it personally – it's a structural hatred, ...; Structural resentment: The adolescence daughter of a twice-divorced male will be unable to tolerate the presence of his new girlfriend, and will do everything in her limited power to distract him from said girlfriend's presence, ...; Structural affection: A twice-divorced male's preadolescent*

son (and favorite child) will embrace and accept his father's new girlfriend because he hasn't yet learned to separate his father's loves and desires from his own. In a sense, he, too, will love and desire her, and she will feel maternal toward him, though she isn't old enough to be his mother; Structural incompatibility: A powerful twice-divorced male will be unable to acknowledge, much less sanction, the ambitions of a much younger female mate. By definition, their relationship will be temporary; Structural desire: The much younger temporary female mate of a powerful male will be inexorably drawn to the single male within range who disdains her mate's power; ... Structural fixation: a collective, contextually induced obsession that becomes a temporary locus of greed, competition, and envy; ... His indulgence of these women in their seventies (strangers to him before this trip) intrigues Mindy; she can find no structural reason for it [5, с. 95-102]. Увесь фрагмент при аналізі виділених синтаксичних конструкцій та їх елементів (речень та словосполучень) у загальному сенсі несе сему заперечення (тимчасовість = непостійність; несумісність людей і т.ін.), у контексті словосполучення з номінативною одиницею “structural” створюють негативне асоціативне поле “негармонічний, неправильний сучасний світ”.

Отже, наша наукова розвідка встановила, що логіка та традиційна семантика не здатні пояснити функціональні розбіжності заперечення у дискурсі. Було окреслено декілька підходів до трактування значення категорії заперечення на рівні мови, виявлено її неоднорідність. Подальше дослідження семантики заперечення стосуватиметься з'ясування критеріїв прагматичної прийнятності заперечних висловлень у контексті.

Література

1. Allwood J., Anderson L.G., & Östen D. Logic in linguistics. – Cambridge : Cambridge University Press, 1974. – 280 p.
2. Austin J.K. How to do things with words. – Oxford : Oxford University Press, 1962. – 127 p.
3. Givón T. English grammar: A function-based approach. – Amsterdam : John Benjamins, 1993. – P. 187-208.
4. Hidalgo Downing L. Negation, Text Worlds and Discourse: The Pragmatics of Fiction. – Stanford: Ablex, 2000. – 225 p.
5. The Best American Short Stories (edited by Richard Russo). – New York : Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, 2010. – 421 p.
6. Tottie G. Negation in English speech and writing: A study in variation. – San Diego : Academic Press, 1991. – 197 p.
7. Vanderveken D. Meaning and speech acts. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – P. 123-127.